

GRÓH GÁSPÁR

Szemben a világsorssal, avagy otthon a hazátlanságban

Tóth László költői estje elé

Ifjúkorában az ember nagy tervek megvalósításán töri a fejét. Szerencsésnek mondhatja magát az a halandó, aki egyáltalán hozzákezd ezekből valamelyikhez, kivételezettnek, aki be is tudja fejezni... Évtizedekkel később, amikor – ha még nem is érzi, de tudnia kell, hogy – a pálya vége közelebb van, mint a startvonal, már nem tervez. Legfeljebb tervezget. Azt, hogy miként törleszt valamit élete adósságából.

Törlesztés az is, ha egy kivételes értékű költői életműről beszél. Mondjuk így, annak máig érő korszakairól, mert ezek a folytatást ígérnek. És Tóth László költészetének természetében van a szerves növekedés, ami kíváncsivá tesz arra is, ami következik – de erről majd tíz év múlva beszéljünk.

A valamirevaló költészet lényege mindig rejtve marad – de azért (valamennyire) átélhető. Ez a helyzet Tóth László verseivel is. Amit én olvastam ki belőle, és amit maga is vall, hogy kivételes kegyelem, ha valaki legalább a saját világát érvényesen képes megélni. Hát még a másét! Nemcsak a költő feladata ez, hanem, hivatásos olvasóként, a kritikuse is. Még nagyobb dolog, ha más közelítésben tudnak is életéről, művel és műről mondani valamit. Hiszen az írás lényege, az igazi szellemi lét ott kezdődik, amikor lehetlenné kezd válni tartalmának nyelvi jelek rendszerébe való kényszerítése. Igazi költő mégis csak abból lehet, aki megpróbálkozik ezzel a lehetetlenséggel, és azt megkísértve jut is valamire. Merthogy, amint azt Platón (akinek ismert szoborportréjára olykor Tóth László arca is emlékeztet) már elbeszélte az emberiségnek, a magunk barlangjában csak a valóság árnyait látva alkothatunk fogalmat a külső világról. Amiből, azt hiszem, az is következik, hogy kintről még annyi sem látszik barlanglakó létünk világából, mint amennyit mi tudunk a külső világról. Azt azonban biztosan tudni véljük, hogy ha a teljességet nem is ismerhetjük, de az ettől függetlenül *van*.

Többek közt azért vagyok adósa Tóth Lászlónak, mert alkalmat adott arra, hogy ilyesmin gondolkodjam. Pontosabban, hogy ilyesmit sejtsek végig. Van

tehát mit törlesztenem, de nemcsak a költőnek, hanem a szerkesztőnek, kritikusnak, művelődéstörténésznek, könyvkiadónak, irodalomszervezőnek, a magyar irodalom utazó nagykövetének is. Aki nemcsak verseket írt, hanem – ahogy egyre világosabban látszik – hiányzó intézményeket pótolva adott példát írói, emberi és nemzeti felelősségvállalásra. De maradjunk ezúttal a költőnél, akkor is, ha Tóth László költői világától elválaszthatatlan a nem költői munkássága, esszék, interjúk, színháztörténet, író- és költőportrék, áldozatos kutatómunkát, végeérhetetlen olvasást követelő kötetek sora – mindez önmagában, tehát költészete nélkül is teljes értékű életmű lenne. Ami mögött egy hangyaszorgalmú, hivatalnoki pontosságú munkáséletet élő kutatót sejthet olvasója, és egy nem kozmikus figyelmű költőt. Akiről – bár a valóság feltárása és bemutatása kétségkívül megkövetel bizonyos lírai hevületet – a legmerészebb álmában sem gondolná az ember, hogy par excellence költő, akinek, akár tetszik neki, akár nem, mégiscsak a saját élete művének legfontosabb tárgya és anyaga. Hogy aztán az ezen túli, esetünkben kutatói természetű másik világából mi és hogyan kerül át költészetébe – az a vers születésének a vers természetét alig érintő titka. Nem kell feltétlenül arra törekednünk, hogy megértsük, de tudnunk kell róla, mert különben semmit sem értenénk.

Amikor a kora hetvenes években az Irodalmi Szemlében először találkoztam Tóth László verseivel, szembeszökően mások voltak, mint a kor, a szövegkörnyezet hivatalos irodalmát meghatározó szokványos és jobbára érdektelen zöngemények. Amihez tudni kell, hogy az akkori csehszlovákiai magyar költészet nagyjából tucatnyi-féltucatnyi tehetsége mögött az érdekességet és a tehetséget nélkülöző hátország szürkéllett.

Eközben Budapesten példátlanul el voltunk kényeztetve. Virágzott a régi nagyok, Illyés, Weöres, Vas István költészete, mögöttük ott volt Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky, Nemes Nagy, Jékely Zoltán, valamivel utánuk Csoóri, Orbán Ottó, Tandori, és, hogy korosztályunkhoz jussak, nagy ugrásukra készülve a startvonalnál már ott toporogtak a Kilencek, a határon túlnézve pedig Kányádira, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokosra, egy házzal arrébb Domonkos Istvánra és Tolnai Ottóra figyelhetünk. (És ki mindenkit, a legnagyobbakkal mérhető költőtársaikat nem említettem!) Megannyi szín,

irány, világkép, „paradigma”, személyiség – követhetetlen gazdagság. Ilyen mezőnyben pályára lépni, saját hangot találni nem volt könnyű. Különösen olyan közvetlen háttérrel, mint a husáki Csehszlovákiában élő Tóth Lászlóé volt. Bár időközben az „ötágú síp” felvidéki, vagy, ahogy családunkban is mondták, szlovenszkói ága egyre több figyelmet követelően szólalt meg, figyelni kellett Dobos László és Duba Gyula után Grendel Lajosra, és az egyetemes magyar irodalomban is fontos értéket teremtő költőkre, Tözsér Árpádra és a többiekre – de most maradjunk Tóth Lászlónál.

Ne felejtjük el azt sem, hogy ekkoriban az irodalom tétje nem csak irodalmi tét volt. A demokráciát, és így a valóságos politikát nélkülöző világban a versek-költők mindenkor művészi szabadságharca közéleti jelentést kapott, amit az elszakított nemzetrészek alkotói esetében az irodalmi nemzetegyesítés tétje tett még fontosabbá. Amit fokozott, hogy nemcsak az írás, még az olvasás is szabadságharcnak számított. Ma már nehéz elképzelni, hogy a hatalom szempontjából gyanús, sőt, egyenesen rendszerellenes gesztusnak minősülhetett átnézni a határokon,

és észrevenni a szomszédos országok magyarjainak szellemi sorsát, figyelni íróikra, költőikre: a *mi* íróinkra és költőinkre. Akik állampolgári és nemzeti jogaik mellett művészi-esztétikai jogaikat tekintve is valamiféle üldöztetést szenvedtek. Így aztán pusztán létük is egy jogokat nem tisztelő rendszer illegitimitására utalt. Tóth Lászlónak Pozsonyban egy ilyen világban kellett képesnek lennie arra, hogy költőien lakozzon benne, és költőként felhívja magára, költészetére a figyelmet. Ezt tette, ma úgy mondanám (ő is jellemezte így), egy *pre-posztmodern* hanggal.

Mit jelentett ez? Akkoriban a szovjet érdekszféra (béketábor, a *szocialista* fejlődés útjára lépett népek, stb.) irodalmiságát egy kifejezetten ásatag irodalompolitikai elvárás, a szocialista realizmus határozta meg. Merthogy a szocializmusban elvárás és gyakorlat volt a klasszikus fogalmak elé odabiggyeszteni a „szocialista” szót. Volt szocialista humanizmus, szocialista erkölcs, szocialista nemzet, szocialista együttélés, szocialista demokrácia. Ebben az értelemben a „szocialista” jelzőből fosztóképző lett. Nem csoda, hogy Hofi Géza egyik szilveszteri műsorában borosüveget bontogatva azt mondta: „Na, lássuk

Budapest barikád (olaj, vászon, 150 × 200 cm, 2016)

milyen dugó van benne: szocialista vagy rendes?” Így nem meglepő, hogy botrányosnak számított Tóth László és néhány társa költői gyakorlata, amely kétségbe vonta az irodalom szocialista eszményének mindenhatóságát.

Ez a lázadás valójában roppant visszafogott volt. Nem is lehetett más. Nem hirdettek programot, nem bontottak zászlót. Egyszerűen más hangon szólaltak meg, mint amit a funkcionáriusok megszoktak, és akik egyébként a maguk szempontjából okkal szimatoltak veszélyt: minden olyasmi, ami „másként” volt, mint amit a hatalom gondolt, potenciális fenyegetést jelentett a rendszerre nézve.

Ezt tanulta a hatalom Budapest utcáin 1956-ban, prágai és pozsonyi elvtársaik 1968-ban. Ezért – ismét egy hajdani fogalmat idézek – a „másként gondolkodó” kifejezés sem jelentett mást, mint azt, hogy a rendszer ellensége. Mert, ahol gondolkodni csak egyféleképpen (vagyis egyáltalán nem) szabad, ott a másként gondolkodás virtuális ellenforradalom. Azt pedig a rendszer irodalmi bürokratai nyelvfilozófiai képzettség nélkül is tudták, hogy másként megszólalni másként gondolkodást jelent. Ez pedig a husáki Csehszlovákiában maga után vonta az ellehetetlenítést. Tóth Lászlónak mennie kellett, előbb Pozsonyból, aztán Csehszlovákiából. Történelmi abszurd a javából: a szülőföldjére száműzték.

A keresztény tanítás szerint annak, aki nem veszíti el a hitét, minden a javára szolgál. Tóth László a költészetbe vetett hitét nem veszítette el, így élete mérlegét tekintve ez a kiűzetés a javára szolgált. Lehet, hogy hányattatásai, életkörülményei miatt kevesebb verset írt. Igaz az is, hogy az a posztmodern fordulatát éppen végrehajtó magyar irodalomban kevesebb figyelmet kapott idehaza, mint amíg otthon élt. (Nem csoda, távoli szövetségeseiből versenytárs lett.) Ráadásul, ahol az irodalmi életben való részvétel, kapcsolatrendszer bizonyos mértékig fontosabb, mint maga a mű, a kívülről és később érkezettnek hatalmas hátrányt kellett nemcsak ledolgoznia, hanem kibírnia is.

A versek szokásosnál nagyobb része így csak a költő fejében született meg, a mindennapokban az új körülmények közötti létfeltételek biztosítása lett a meghatározó. A magyar irodalom történetében talán egyetlen költő sem akad, aki verseiből meg tudott volna élni. Tóth László mindennapjait a szerkesztői munka töltötte ki és be, cserébe ez a munka a megélhetésen túl rengeteg olvasást, intellektuális kiteljesedést, új szellemi kapcsolatokat, egyúttal ön-

maga, sorsa, történelme mélyebb megismerését kínálta. Olyan élményeket és ismereteket is adtak neki ezek az évek, amelyek az időközben végbement társadalmi átalakulással párhuzamosan változásokat hoztak poétikáját illetően is. Így nemhogy nem úszott a súlyos pártpolitikai felhangokat kapott posztmodern árral, hanem visszalépett a klasszikus modernség felé. Ami azzal magyarázható, hogy egyfelől fölismerte a paradigmaváltás jelszavával irodalompolitikai uralomra törők diktatórikus hajlamait, másfelől azt is, hogy a magukat (mellesleg tévesen...) posztmodernnek nevezők poétikája művészileg egyre alkalmatlanabb azoknak a tudattartalmaknak feltárására, kifejezésére, képviselésére, amelyek az ő számára fontosak. Tóth László világképében ugyanis – megtapasztalva a pozsonyi-komáromi és a budapesti kisebbségi sorsot – nem állt szemben a lesajnálva emlegetett népből-nemzetben gondolkodás az alanyban-állítmányban gondolkodással. Amit e (hamis!) dichotómiában mutatkozó kettős egyoldalúság jelentett, benne kiegészítették egymást: *a nyelvében és sorsában sűrűsödött gondolkodásban gondolkodott.*

Nem lett hűtlen az indulásának lírai szabadságharcát segítő neoavantgárd, avagy a posztmodernizmus hatásához, de sokkal elkötelezettebben költő maradt annál, hogy beérje a valamely irány szerinti versírással. Mi sem jellemzőbb, mint ahogyan az 1980-as *Innen és túl* című versében már eleve elvágta azt az utat, amely ezt kérdésessé tehetné: „Hősöm harmincéves, közép-európai művészértelmiségi” – mondta. Vagyis korával, helyzetével jellemezhetően költészetének hőse ő maga, nem pedig egy alkotójától függetlenített, légüres térben tündöklő szöveg.

Ady alapvető, ezért agyonidézett tételének („minden Egész eltörött”) parafrázisaként Tóth László úgy gondolja, hogy már „MINDEN RÉSZ ELTÖRÖTT”, de azt is érzi, amit Weöres Sándor halálára írt sorai-
ban szinte ki is mond, és amit költészetével sugall, hogy *minden rész Egész*. Ami azonban nem vigasz a töredezettségre, arra, hogy a modern ember már sohasem láthatja a világot hibátlan épségében. Ez a modern ember azonban nem a 20. század szüleménye, hanem a tudás fájáról szakító Ádámban teremtette meg magát. Nem véletlen tehát, hogy Tóth László az alteregóját szóló ciklusának hősét Ádámnak nevezi, aki akkor válik végzetesen emberre, amikor a létezés szomorúságával is szembesül. Ami aztán Tóth László költészetének is vezető tónu-

sa lesz. De ne felejtjük el: a szomorúság nemcsak az öröm, hanem a kétségbeesés hiánya is. Amit egy olyan ember érez, akinek lelki békéjéhez előbb a lelki békétlenségét kell megtalálnia.

Lehetne persze történelemmel, politikával, kisebbségi léttel és más efféle esetlegességekkel és körülményekkel magyarázni szomorúságát. Ezek nélkül biztosan derűsebb is lenne költészete. De érdemben nem változna. Olyan egzisztenciális szomorúság ez, ami egyéni és közösségi sorsánál mélyebbről tör fel. Istenarcú sár létünk éppen elég ok akár a tragikus világlátásra, de Tóth László, legalábbis, ha hagyja, hogy ilyesfajta hangoltsága keressen magának verset költészetében, megáll az elégiánál. Vagy még korábban: akár erre is gondolhatott, amikor megírt versei mellett a megíratlanok fontosságára hívta fel olvasói figyelmét.

Tóth László verseinek legfőbb ihletője az élete. Amikor kifejezetten elvont költészetet művel: intellektusa mögött jól érzékelhető *pre-rationális* indíttatása. Ez fordul elmélyült gondolatiságba: élete esetlegességében a törvényt keresi („csak a törvény a tiszta beszéd” – írta József Attila.) A véglegesség igénye viszont szembekerül a végesség behatárolta lehetőségekkel. Ezért megíratlan versek hada hitelesíti a megírtakat. Tóth László verseinek tárgyi elemei úgy hatnak hitelesnek, mint a véletlen fotók, amelyeket nemhogy nem komponált meg készítőjük, de még azt sem tudta, mikor nyomta meg akaratlanul az exponáló gombot. Tóth László expozíciói azonban csak látszólag véletlenek, valójában kifinomult tudatosság van mögöttük: számtalan el nem készült felvétel után sosem véletlen az a finom kis ujjmozdulat, amit a megtalált kép rögzítése jelent.

Ezekben ott van az idő is. Rendre fölbukkannak bennük évszámok, jelezve, hogy a költő harminc, aztán negyven, majd negyvenöt, utóbb akárhány éves. Az ifjúságot visszavonhatatlanul lezáró korban, negyvenévesen azt írja, hogy „lassan több bennem a halál, // mint amennyi élet volt”. De ezek a kor-megjelölések végső soron csak számok. Az idő csak tartam, az élet pedig tartalom. És Tóth László költői világának gazdagsága az élet végtelen tartalmasságát bizonyítja: mindannyiunk életének gazdagságát.

Lehet, hogy ez az élet a mindennapok ismétlődésében nem látszik különlegesnek, sokszínűnek, gazdagnak – pedig az. Ha ma még rendszeresen írnánk egymásnak leveleket, akkor azt láthatnánk, amit va-

lahai levelezéseket olvasva oly irigykedve nézünk: milyen mozgalmas, tartalmas mindennapokat éltek elődeink. Pedig a mi életünk sem feltétlenül üresebb. Inkább csak az élményeket és mozgalmasságot hajszoló türelmetlenségünk teszi szegényebbé. A ma embere elfelejti, hogy az élet gazdagságát nem az adja, hogy mennyi inger éri, hanem az, hogy ezekből mennyire tud figyelni, és mennyit tud magába építeni.

Tóth László egyebek közt azért ír verseket, mert élete *történeiseiben* képes meglátni azok *esemény* voltát. Azt, amiért azoknak meg kellett történniük. Mulandóságukban fölfedezi a maradandóságot. Amihez az kell, amivel egy önmegszólító versében jellemzi magát: „Egész lényeddel szólígtattad az ismeretlent” – írja. Ehhez pedig – túl filozófiai és esztétikai megfontolásokon – arra van szükség, hogy hagyja, amint: „Magát mondja a mondat”.

Az utóbbi idézetek már legutóbbi kötetéből, a *Wittgenstein szövivőjéből* valók. Úgy összegező mű ez, hogy ismét új nézetből mutatja meg a költőt, aki évtizedek sokat változó, de sokféleségükben is rokon poétikáin át jutott vissza a kiindulópontot jelentő, már említett klasszikus modernséghez. (Következetességét mutatja nyelvkritikai-nyelvfilozófiai vonulata is, amely a kezdetektől fontos eleme volt gondolkodásának.) E kötet meghatározó motívuma a híres Wittgenstein-tétel: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”, ami már a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján is föltűnt egy versében. Akkor rögtön felelt is rá: „Amiről nem lehet beszélni, arról beszélni kell”. Ezt teszi ma is, amikor a hallgatásról ír. Valahai megíratlan verseket folytat, amikor azt mondja: legszívesebben fehérén hagyott lapokból állítaná össze verskötetét – de aztán nem teszi. Ahogy a megírt verseknek a megíratlanok, azoknak viszont a megírtak adják a fedezetét.

E költészet nagyon sok fontos vonásáról nem ejtettem még szót – nem is fogok. De valamire még ki kell térnem. Arra, ami egy kisebbségi sorsát többségi világába is áthurcoló, anyanyelvén író magyar költő számára minden hűségnyilatkozatnál, minden hangzatos deklarációnál fontosabb és természetesebb: magyarságáról. Mintha úgy lenne ezzel, mint valaha az egészen más lelki hangoltságú Dsida Jenő, aki minden idegsejtjével ahhoz a közösséghez tartozott, annak életét élte, azt szólította meg, amelyikben élt. Mégis tudatosan került ennek a kötődésnek hangoztatását. Sőt, ki is mondta: „Kerülöm a neved: Erdély”. (De

aztán élete úgy hozta, hogy meg kellett írnia a *Psalms Hungaricust...*)

Tóth László verseiben szinte sohasem szól a Felföldről, Felföldről, magyarságról, de egész költészetét átszövi a metafizikai honvágy. *Azért fontos számára a haza, mert hontalan – de azért hontalan, mert fontos számára haza.* „Mert mit nevezzen hazájának az ember? / Az egyik országban születtem, / a másikban élek; az egyik nyelvet, múltat ad, / a másik kenyeret: / melyiket nevezem / hazámnak?” – kérdezte valaha. A választ megkapta a kenyéradó ország hatalmától. De a „a nyelvet, múltat” adó ország sem volt hozzá túlságosan barátságos. Ebből kellett megtanulnia, hogy mi a különbség nemzet, állam, nemzetállam, vagy haza és ország között, s hogy a hovatartozás nem attól függ, hogy függetlenül akarától melyik országba/államba születik valaki.

Az idegek kötése, a nyelv, a szellem, az emberléte mindenkit bizonyos helyszínekhez kapcsol. Ezek lehetnek ridegek vagy otthonosak. De mindannyian csak futóvendégek vagyunk a világon vagy a világban. A legtöbb, ahogyan írja, ha elmondhatjuk, hogy megfizettük az árát annak, amit „megtartottunk s ami elmaradt mögöttünk”. A Felföldről Budapestre „menekült” Tóth László az Erdélyből Budapestre szorult Csiki Lászlónak ajánlott, vele közös töprengésüket rögzítő versét kérdéssel zárja: „hazajöttünk hát...

TÓTH LÁSZLÓ Zónaidő

A hasonlóság és a másság élménye Nagy Gáspár gondolkodásában

Nagy Gáspár, ahogy egyik dedikációjában nevezte magát: évjáratos nemzedéktársam. Mindketten 1949-ben születünk, ám születésünk évén, nemzedéki kötelékeinken és barátságunkon kívül valami más is összekötött bennünket: 1968. 1968 korszakteremtő és -jelző eseményei, s ezen belül azoknak az impulzusoknak az eszméltető, szellem- és személyiségformáló élménye, amelyeket a csehszlovákiai események

/ hazajöttünk?” A kérdésre nincs, nem is lehet válasz. Én, a Budapesten maradt budapesti ugyancsak Csiki Lászlóval tanultam azt a leckét, hogy sem otthon itthon, sem itthon otthon lenni nem könnyű. Hont lenni a hazában olyan feladat, amit nem békekötések, önkényesen kijelölt államhatárok, politikai rendszerek és funkcionáriusok adnak, hanem, aki vállalja, magának...

Tóth Lászlót egy barátja valamikor egzisztencialista költőként mutatta be társaságának. De hát a *Hallotti beszéd* óta minden magyar, ha gondolkodni kezd, rögvést költővé és egzisztencialistává válik, mintha megérezné, hogy hontalanok bolygója a Föld, és talán nemcsak a lakói tették azzá, mert többről van szó, mint magyarságról. Hogy ez mit jelent? Arról, amit Heidegger „világba vetettség”-nek nevezett, és ugyancsak ő vetette föl azt a kérdést, hogy világsors lesz-e a hazátlanság? Amikor erre keresett választ, aligha gondolt rá, hogy korábban már megtalálta. Amikor azt mondta: költőien lakozik az ember.

Így aztán zárásként csak azt mondhatom: Tóth László versei a kezdetektől sokat ígértek, és költésze ezt az ígéretet valóra is váltotta. Érdekes és fontos költőből jelentős költő lett, hogy mára az legyen, aki. Minden jelzős szerkezetnél többet mondóan: *költő*. Akivel van reményünk otthonosabban lakozni a heideggeri értelemben fölfogott hazátlanságban is.

forrongása, illetve az 1960-as évek cseh irodalma, film-, színház- és képzőművészete jelentett mindkettőnk számára – neki Szombathelyen, nekem Pozsonyban. „Ez volt az az időszak – nyilatkozta egyszer Szokolczay Lajosnak –, amikor a fiatalok autóstoppal indultak északnak, délnek, keletnek, hogy megismerkedjenek az addig jobbra elzárt szomszéd népek életével, művészetével. [...] Hirtelen kitágult a világ: *eufórikus kétségbeesésben* voltunk [kiemelés tőlem – T. L.], éreztük, bármi megtörténhet velünk.” Később, másutt arról beszélt, milyen sokat jelentettek számára a „’67-es, ’68-as európai diáklázadások”, míg „a ’68-as – testvéri – csehszlovákiai bevonulást” a „szégyen szégyeneként” élte meg. Mi több, ahogy Nagy Gáspárról írt monográfiájában Görömbei András utal rá, Csehszlovákia 1968-as lerohanása egyúttal a „kelet-európai összefüggéseket” is világossá tette számára, „a magyar ötvenhat eszméjét és törté-

Elhangzott a 2019. május 7-én, a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett Nagy Gáspár-konferencián, Budapesten.